

Budapesti Levéltári Mozaikok

2024/1. szám

DOI: [10.56045/BLM.2024.01](https://doi.org/10.56045/BLM.2024.01)

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2024/01/27/leveltari-mozaikok-94/>

BRUNNER ATTILA

Egy eddig ismeretlen Otto Wagner-terv: Mandl Károly bérháza

A modernista építészet nagy hatású alakja, a bécsi Otto Wagner pályakezdése Magyarországhoz is kötődik. Fiatalkori fő műve, az 1872-ben befejezett pesti Rumbach utcai zsinagóga mellett több épületet is tervezett Pestre 1870 körül, amelyek azonban viszonylag kevésbé közismertek, hiszen az építész idősebb korában megtagadta fiatalkori alkotásait. Az építész magyar állampolgárságával kapcsolatos forrásközlések alapján egy mindeddig ismeretlen műve, a Mandl Károly számára tervezett pesti bérház tervei újonnan kerültek azonosításra.

Kulcsszavak: *Otto Wagner, Mandl Pál, historizmus, Pest, Wieser Ferenc, Kallina Mór, Freystädler Antal, Bécs*

Otto Wagner (1841–1918) a modernista építészet nemzetközileg már életében elismert alakja. Épületei és építészetelméleti írásai a 20. század építészetének meghatározó ága számára jelentettek mintát és igazodási pontot. Ez azonban azzal is járt, hogy az 1890-es évek előtt épült fiatalkori, historizáló alkotásait megtagadta, így azokat ma is kevésbé tartjuk számon, noha számunkra ezek talán fontosabbak is lehetnének, mivel a bécsi építész pályakezdőként Magyarországon is működött. 1868-ban tervezte Pestre a Rumbach utcai zsinagóga épületét (az elkészült épületet 1872-ben adták át), 1870–1871-ben szintén Pesten a Váci úton (ma Bajcsy-Zsilinszky út) Freystädtler Antal részére épített egy bérházat. 1868-ban Honvéry Antallal közösen készített egy szabályozási-városrendezési tervet a pesti Újépület helyére. Nagyjából erre az időszakra tehető a kápolnási Mocsonyi-kastély építése is. Wagner az 1880-as évek elején ismét aktívabb kapcsolatot ápolt a magyar fővárossal: válását előkészítendő igazolta magyar állampolgárságát, s 1882–1883-ban készített egy, a kortársak által méltányolt pályaművet az Országháza épületéhez.¹

Mindeddig ismeretlen munkájára, a pesti Mandl-házra az Otto Wagner magyar állampolgárságával kapcsolatos dokumentumok közlésével hívta fel a figyelmet Nagy Sándor. Wagner erre az általa tervezett épületre abban az 1883. november 16-án kelt kérvényében hivatkozott, amelyben budapesti illetősége mellett hozott fel érveket, megemlítve, hogy „Mandel Károly” bérházát is ő építette.² Az épületet tehát fontosnak tartotta, még ha ennek csak a kérését alátámasztó szerepet szánt is.

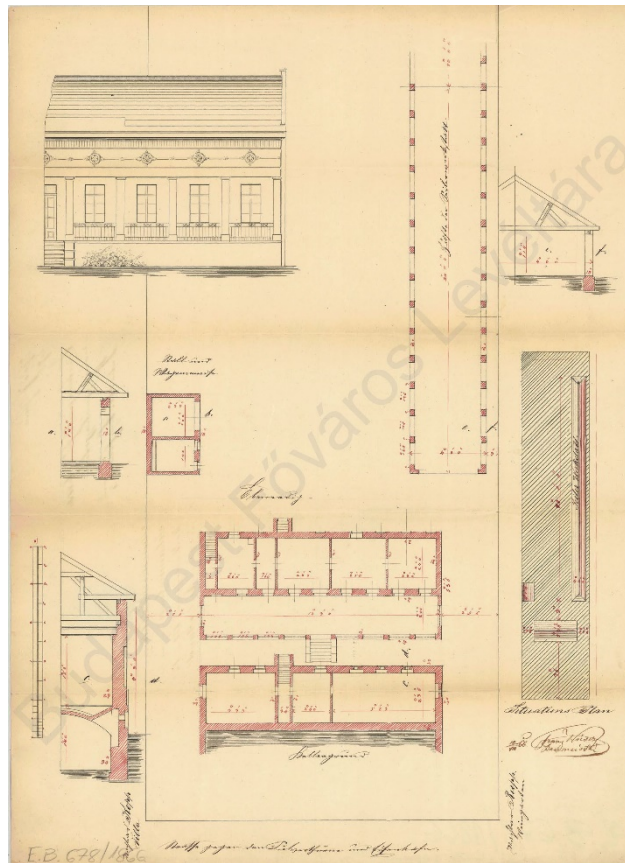
A kutatás a megbízó neve alapján indulhat el, a 19. századi építési iratokon ugyanis az építetőt minden esetben fel kellett tüntetni. A tervező építész személye sok esetben nem derül ki az iratokból, a terveket csak a felelős építőmesternek, a kivitelezőnek volt kötelező aláírnia. „Mandel”, azaz Mandl Károly egy időben több budapesti telek tulajdonosa volt és három építkezés köthető a nevéhez, ebből két kisebb lakóépület 1866-ból és 1969-ből³ (1–2. kép). A harmadik építkezése egy emeletes bérház.

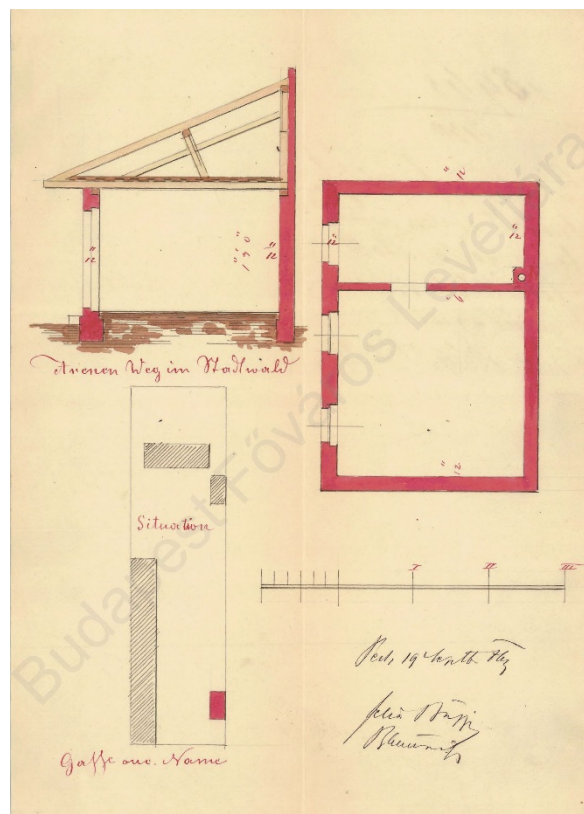
¹ Otto Wagner magyarországi működéséhez lásd: Sisa 1982; Sisa 1983; Graf 1985. 14, 369, 1600–1609; Graf 2000. 2152–2156, 2749; Müller 1993; Gábor 2000; Sisa 2007; Nierhaus – Orosz (szerk.) 2018. 202, 204–205, 207, 226, 250–251, 274, 359; Brunner 2019; Papp 2020; Sisa 2020.

² Nagy 2007. 404. p. Nagy 2018. 135. p.

³ BFL XV.17.b.312. ÉB 1430/1869 és ÉB 678/1866.

1. kép. Wieser Ferenc: Mandl Károly földszintes lakóépületének, kocsiszínjének és kötélverőműhelyének engedélyezési terve, 1866. ([BFL XV.17.b.312. ÉB 678/1866](#))

2. kép. Buzzi Bódog: Mandl Károly földszintes lakóépületének engedélyezési terve, 1869. ([BFL XV.17.b.312. ÉB 1430/1869](#))

Mandl német anyanyelvű, feltehetően pesti származású kötelesmester volt (halotti anyakönyvi kivonata Budapestet tünteti fel születési helyeként, azonban 1873 előtt Budapest még nem létezett).⁴ Egy 1862-ből keltezett számláját a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum őrzi.⁵ 1866-ban építtetett Wieser Ferencsel egy földszintes lakóházzal és kocsiszínnel ellátott kötélverő műhelyt a Délibáb utca – Dózsa György út – Munkácsy Mihály utca által határolt telken.⁶ (Ez a terület a nem sokkal később kiépülő Andrassy út miatt teljesen új arculatot kapott, korábban a Terézváros külső része volt.) Fentebb említett építkezései negyvenéves kora felé közeledve zajlottak, ami szilárd egzisztenciára utal. Egyéni cégét mindazonáltal csak 1879. június 30-án jegyezték be a fővárosi törvényszéken.⁷ Társadalmi szerepvállalását mutatja, hogy a köteles ipartársulat elnöke volt 1883-ban, s részt vett az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállítás bizottságának munkájában.⁸ Noha vagyoni helyzete miatt megtehetette volna, nem vonult nyugdíjba, Wurm utcai üzletében dolgozott. Itt hunyt el 1893. augusztus 16-án agyvérzés következtében, 60 éves korában. A Wesselényi utcai házában ravatalozták fel és innen kísérték utolsó útjára augusztus 19-én.⁹

Mandl Károly 1871-ben a Pipa utca és a Wesselényi utca sarkán lévő telekre (Síp utca 21. – Wesselényi utca 16., helyrajzi szám: 34243) kért kétemeletes bérház építésére engedélyt.¹⁰ A telket 1871. március 27-én vásárolta, tulajdonrészét 1894-ben örökölték meg gyermekei.¹¹ A terveket 1871. június 16-án hagyták jóvá, az építési engedély megadásáról beszámolt a sajtó,¹² de 1872-ben készült egy helyszínrajz is, bizonyára valamely, az építkezés közben felmerült kérdés miatt, ez azonban nem maradt fenn, csak a bérház elkészültéről szóló iktatókönyvi bejegyzés.¹³ A pincét, földszintet, első és második emeletet, valamint két metszetet és homlokzati rajzot tartalmazó, négy lapból álló 1871-es engedélyezési tervsorozatot ugyanaz a kivitelező, Pucher József írta alá, aki egy másik pesti Wagner-épület, a Freystädler Antal számára épült bérház (az ún. Ipar-udvar) megépítéséért is felelt. A padlásszint alaprajza, a Wesselényi utcai szárny metszete és a Síp utcai rövidebb homlokzati terve – ha léteztek – nem maradtak fenn. A tervrajz feliratainak írásképe – a kortényezőből adódó alapvető hasonlóság ellenére – biztosan nem annak a személynek a kézírásaként azonosítható, mint aki az Ipar-udvar terveit rajzolta, a szókezdő W és d betűk rendkívül különböznek. Az Ipar-udvar tervrajza sokkal pontosabb, az ornamentikát is jelöli, az alaprajzokon minden nyílást lekottáztak, míg a Mandl-ház tervéről ez a fajta adatgazdaság hiányzik, sőt esetenként kifejezetten elnagyolt. Ugyanakkor a Mandl-ház terve sok tekintetben hasonlít is az Ipar-udvaréhoz: ugyanabban a hellenizáló felfogásban készült, és a sajátos telekadottságot udvari körfolyosó építése nélkül használja ki, ami Pest város építészetében szokatlan.¹⁴ Ugyan a tervező aláírása nem szerepel rajta, a térkép, a tervrajz és a tulajdoni lap egymást alátámasztó adatai alapján azonban minden kétséget

⁴ Halotti anyakönyvi bejegyzés az erzsébetvárosi plébánia halotti anyakönyvében, 826/1893. BFL XV.20.2. A244.

⁵ [MKVM. ltsz. KD i 1972.555.3.9.](#)

⁶ BFL XV.17.b.312. ÉB 678/1866.

⁷ *Központi Értesítő*, 4. évf. 55. sz. 1879. július 20. [2.] p.

⁸ *Magyar Ipar*, 4. évf. 11. sz. 1883. június 11. 162. *Közgazdasági Értesítő*, 2. évf. 23. sz. 1883. június 7. 590. p.

⁹ Mandl Károly. *Pesti Hírlap*, 1893. augusztus 17. 7. p. Egy gyáros gyanus halála. *Pesti Hírlap*, 1893. augusztus 20. 7. p. Halotti anyakönyvi bejegyzése az erzsébetvárosi plébánia halotti anyakönyvében, 826/1893. BFL XV.20.2. A244.

¹⁰ BFL XV.17.b.312. ÉB 1378/1871.

¹¹ BFL XV.37.c. 5166 tbsz. 34243 hrsz.

¹² *A Hon*, 1871. június 16. 1. *Ellenőr*, 1871. június 17. 2. p.

¹³ BFL XV.17.b.312. 3688/1872.

¹⁴ A körfolyosó hiányára Németh Ádám hívta fel a figyelmet, amit ez úton is köszönök.

kizáróan ki lehet jelteni Otto Wagner szerzőségét, hiszen a források szerint 1883 előtt ez volt Mandl egyetlen nagyobb építkezése (3–6. kép).

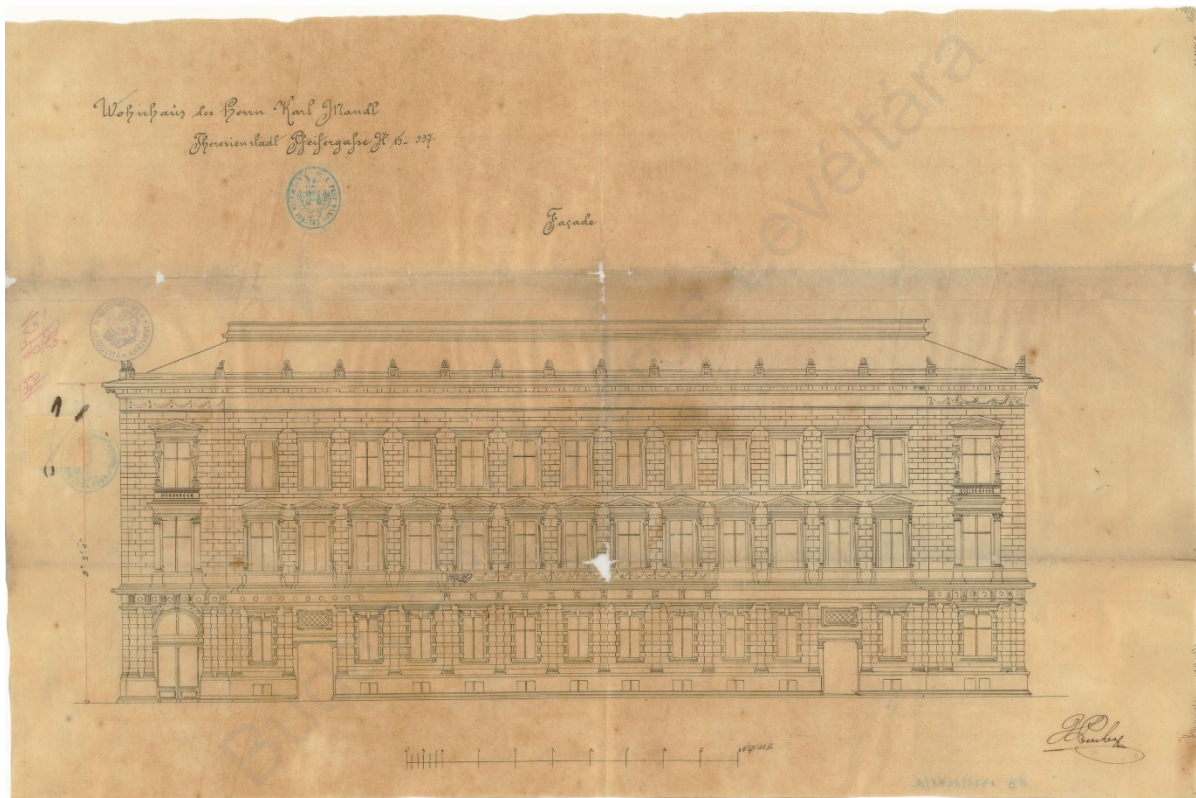
A Mandl-ház U alaprajzú, a Wesselényi utcai fronton, két lépcsőházas, két bejárattal rendelkező saroképület volt, amelynek rövidebb homlokzata nézett a Síp utcára, az 1+13+1 tengelyes főhomlokzat az újonnan szabályozott Wesselényi utca elejére szólt. A legfelső szint az udvarra nézve tornácszerűen nyitott volt, dorizáló oszlopok tagolták, így a főszárny félnyeregvetős lezárást kapott. A földszint ablaknyílásait egyenes szemöldökpárkány, az első emeleten timpanonok, a második emeleten egyenes szemöldökpárkány koronázta. A palota homlokzatának középső részét az első emelet köténydíszei emelték ki, ellensúlyozva a két, széles oldalrizalitot. A földszinten az ablakokat manierista módra minden tengelyben pilaszterek választották el (akárcsak Wagner egy későbbi épületénél, az 1884-es bécsi Lobkowitzplatz 1. földszintjén, 7. kép). A két szélső rizalit hangsúlyos tagozást kapott, itt a földszintet záró képszéket triglifek díszítették, az első emeleti ablakot széles pilaszterpárok keretezték, a második emeleti ablakok szemöldökpárkányaira pedig a harmadik emeleti ablak köténydísze, bábos korlát ült. A timpanonos harmadik emeleti ablakokat kariatidák keretezték. Az épület összképe zárt volt a hangsúlyos koronázópárkánnyal és az erre ülő görög palmettás akrotérionokkal.

3. kép. Otto Wagner: Mandl Károly pesti bérházának engedélyezési terve, pince és második emeleti alaprajz, 1871. ([BFL XV.17.b.312. 1378/1871a](#))

6. kép. Otto Wagner: Mandl Károly pesti bérházának engedélyezési terve, homlokzat, 1871. ([BFL XV.17.b.312. 1378/1871d](#))

7. kép. Otto Wagner: bérház, Bécs, Lobkowitzplatz 1. 1884. (Fotó: Brunner Attila, 2022)

A 2952 négyszögöles telekre került épületet kétemeletesként tünteti fel a korabeli statisztika. Eszerint 1872-ben felépült, abban az évben a városrészben további 20 földszintes, 13 egyemeletes, 11 kétemeletes, 8 háromemeletes és 1 négyemeletes ház társaságában.¹⁵

A Belső-Erzsébetváros forgalmas útvonalak közé rekedő környéke, sűrű beépítettségével nem kedvezett a messziről is kielégítő látványt nyújtó építkezéseknek. Ráadásul Mandl 1873 januárjában a Síp utcai telkét kettéosztotta, tovább keskenyítve azt.¹⁶ A városszövet sűrűségével magyarázható az is, hogy az engedélyezési terv kevésbé reprezentatív épületet mutat, mint amilyen a fő közlekedési útvonalra néző, gazdag szobordekorációval és Lotz Károly freskóival díszített Freystädtler-ház (8. kép). A Bajcsy-Zsilinszky úti épülettel ellentétben ezen a házon nincsenek jelen a társzművészetek, és a kétemeletes kialakítás is kevesebb építési költséget jelentett, mint Freystädtler négyemeletes, igen drága háza esetében. Mindezek az építető vagyoni helyzetével is összefüggésben lehetnek. Otto Wagner megbízása viszont nem hétköznapi ambíciót jelent Mandl részéről, hiszen Mandl a nem messze éppen épülő zsinagóga építészét bízta meg. Freystädtler az izraelita hitközség tagja volt, innen adhatott megbízást Wagnernek háza megtervezésével. Mandl római katolikus vallású volt,¹⁷ így a megbízás körülményei nem ismertek. Az is könnyen elképzelhető, hogy az építkezésben a Wagnerrel ekkor szorosán együtt dolgozó, Wagner pesti munkáit koordináló, s itt le is telepedő Kallina Mórnak is volt szerepe, erre azonban nem utal forrás.

8. kép. Otto Wagner – Kallina Mór: Freystädtler Antal bérháza, Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 21. – Ó utca 2. (Fotó: Brunner Attila, 2018.)

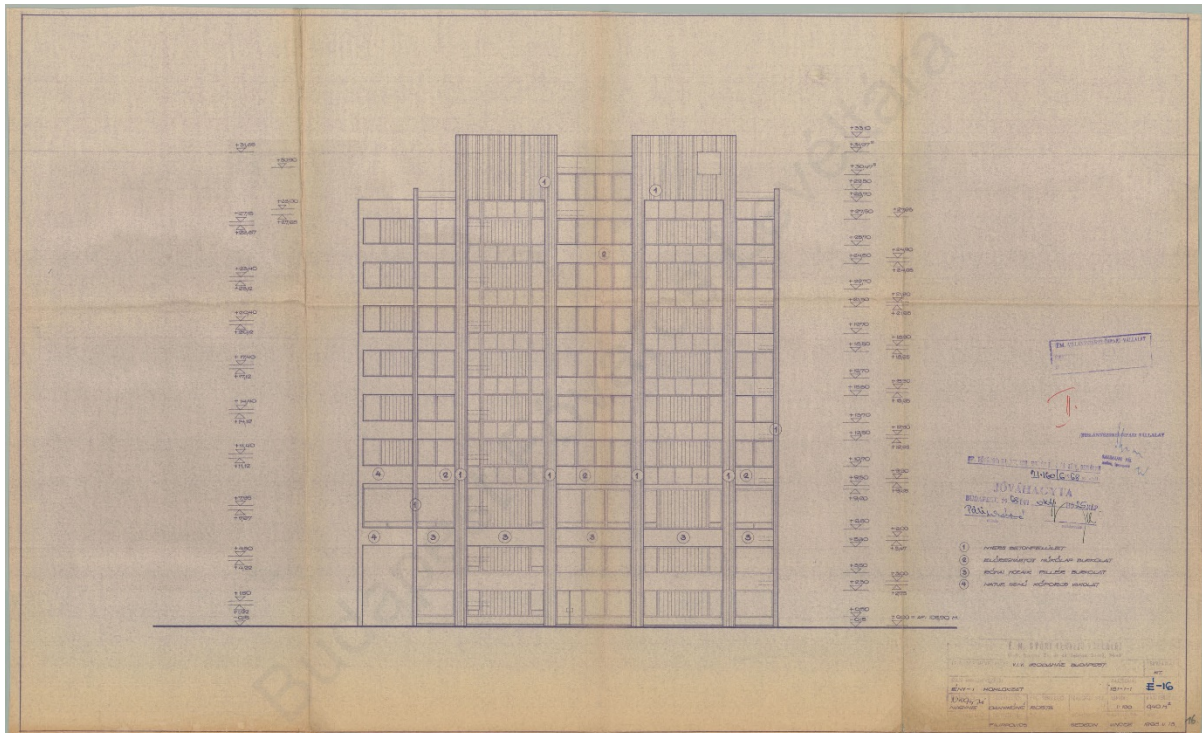
¹⁵ Kőrösi 1873. 9. p.

¹⁶ *Ellenőr*, 1873. január 5. 3. p.

¹⁷ Halotti anyakönyvi bejegyzése szerint római katolikus vallású volt, valószínűleg rá vonatkozik a pesti Kegyes Tanítórendiek főgimnáziumának bejegyzése is. *Az ájtatos tanító rend pest k. tanodalmába járó ifjuságnak érdemsora 1846. év első felében*, Beimel, Pest, 1846. 5. p.

Az épület ma már nem áll. Fénykép nem ismert róla, így nem tudható, az engedélyezési tervtől eltértek-e a kivitelezés során. A Mandl-leszármazottak a ház egy részének egészen az 1952-es államosításig tulajdonosai voltak.¹⁸ Feltehetően ezt követően bontották el. Az épület helyén 1968-ban a Villanyszerelőipari Vállalat irodaháza épült (tervezte Rosta János, ÉM Győri Tervezővállalat, *9. kép*). A Mandl-ház már az 1968-as helyszínrajzon sem szerepel¹⁹ (*10. kép*). Később a Villanyszerelőipari Vállalat irodaházát is lebontották, helyén ma a jelenlegi alakját 2013-ban elnyert Centrál-udvar épületegyüttese áll (tervezte Balázs György, Dienes Szabolcs, Iványi László, Rombauer Gábor, *11. kép*).²⁰

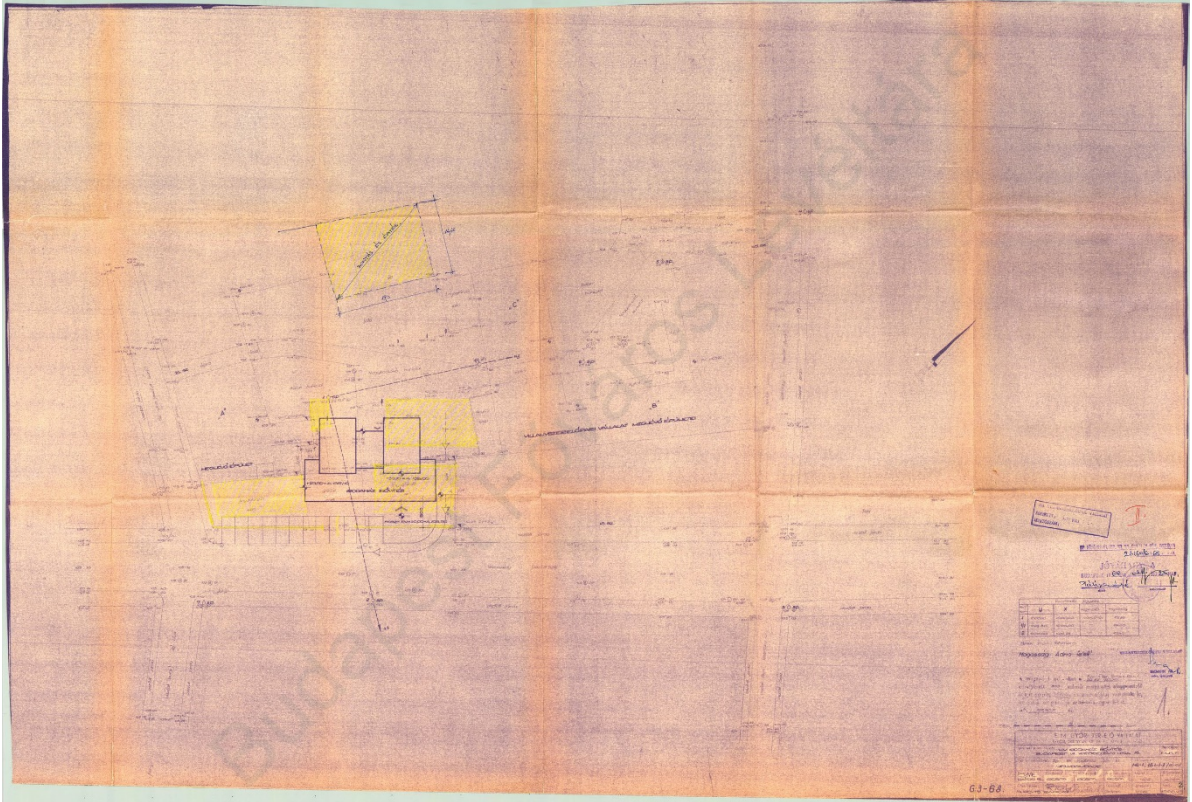
9. kép. Rosta János (ÉM Győri Tervezővállalat): a Villanyszerelőipari Vállalat irodaházának homlokzati tervrajza, 1968. ([BFL XV.17.d.329 – 34243, fol. 16.](#))

¹⁸ BFL XV.37.d. 11006 tbsz., 34243 hrsz.

¹⁹ BFL XV.17.d.329 – 34243.

²⁰ Déry 2006. 687. p. Wesselényi utca 16. *A mi Erzsébetvárosunk*, 2016. október 15. https://mierzsebetvarosunk.blog.hu/2016/10/25/wesselenyi_utca_16 (Utolsó letöltés: 2024. január 26.)

10. kép. A Mandl-ház helyének helyszínrajza, 1968. ([BFL XV.17.d.329 – 34243, fol. 2.](#))

11. kép. A Mandl-ház helyén ma álló épület. (Fotó: Kirilly Gergő, 2024.)

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- XV.17.b.312 Tervtár (1786–2022). Építő Bizottmány (1861–1873)
XV.17.d.329 Tervtár (1786–2022). Építési ügyosztályok tervtára (1873–2006)
XV.20.2 Mikrofilmtár (1481–2001). Egyházi anyakönyvek (1687–1895)
XV.37.c Telekkönyvi és ingatlannyilvántartási iratok gyűjteménye (1854–1998).
Pesti telekkönyvi betétek (1878–1930).
XV.37.d Telekkönyvi és ingatlannyilvántartási iratok gyűjteménye (1854–1998).
Budapesti telekkönyvi betétek (1921–1972)

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (MKVM)

- Számlák gyűjteménye

Nyomtatott források

Körösi 1873.

Körösi József: *Az 1872. évi pesti építkezések*, Budapest, 1873. Budapesti Statisztikai Közlemények, 8.

A Hon (1871)

Ellenőr (1871–1873)

Közgazdasági Értesítő (1883)

Központi Értesítő (1879)

Pesti Hírlap (1893)

Az ájtatos tanító rend pest k. tanodalmába járó ifjuságnak érdemsora 1846. év első felében, Beimel, Pest, 1846.

Felhasznált irodalom

- Brunner 2019. Brunner Attila: Egy multikulturális magánpalota. *Budapest*, 42. évf. 12. sz. 2019. december, 10–12. p.
- Gábor 2000. Gábor Eszter: Az állandó Országház tervpályázata 1883-ban. In: *Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784–1884*. Szerk.: Gábor Eszter – Verő Mária. Budapest, 2000. 138–170. p.
- Graf 1985–1990. Graf, Otto Antonia: *Otto Wagner*. Wien–Köln–Weimar, I–V., 1985–1990.
- Müller 1993. Müller, Ines: *A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga. Otto Wagner fiatalkori főműve Budapesten*. Wien, 1993.
- Nagy 2007. Nagy Sándor: Osztrák válások Erdélyben 1868–1895. Otto Wagner „erdélyi házassága”. *Fons*, 14. évf. 3. sz. 2007. 359–428. p.

- Nagy 2018. Nagy, Sándor: Indivisibiliter ac inseparabiliter? Österreichische Scheidungen in Klausenburg (1868–1895) Otto Wagners „Siebenbürger Ehe”. In: *Studien zur wiener Geschichte. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, Bd. 69/71 (2013/2015). Szerk.: Karl Fischer. Wien, 2018. 75–157. p. http://www.geschichte-wien.at/wp-content/uploads/2015/10/JBG_2013-15.pdf
- Nierhaus–Orosz (szerk.) 2018. *Otto Wagner* (kiállítási katalógus: Wien Museum). Szerk.: Andreas Nierhaus – Eva-Maria Orosz. Wien, 2018.
- Papp 2020. Papp Gábor György: Kallina Mór, a historikus építész és dinasztia-teremtő. In: *Árkay. Egy magyar építész- és művészdinasztia*. Szerk.: Csáki Tamás. Budapest, 2020. 37–79. p.
- Sisa 1982. Sisa József: A Rumbach utcai zsinagóga. Otto Wagner ifjúkori alkotása. *Ars Hungarica*, 10. évf. 1. sz. 1982. 43–49. p.
- Sisa 1983. Sisa, József: Daten zur Tätigkeit Otto Wagners in Ungarn. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 37. évf. 1983. 1–2. sz. 37–42. p.
- Sisa 2007. Sisa József: A kápolnási kastély és francia kapcsolatai. In: *Nulla dies Sine Linea. Tanulmányok Passuth Krisztina hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Berecz Ágnes – L. Molnár Mária – Tatai Erzsébet. Budapest, 2007. 27–30. p.
- Sisa 2020. Sisa József: A tervpályázat, a terv átdolgozása és fogadtatása. In: *Az Országház építése és művészete*. Szerk.: Sisa József. Budapest, 2020. 23–115. p.

Impresszum

Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin

Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu